

nem a helyes személyragban? Az álom öntudatlan, testi-érzéki, *ego cogito* előtti regiszterében, ahol még nem válnak szét a dolgok kontúrjai, ahol bármiből lehet bármi, s minden, ami van vagy lesz, nem egy tőlünk független dráma, hanem teljes, kiasztikus hús-vér jelenlétet igényel, melyben nincs jelentése az egyes szám első személynek, meg a többinek sem. Ez a dráma játszódik le a már emlegetett ovis elalvás során is. Rítusszerűen jelentkeznek be az álom előkészítő mozzanatai, melynek végeredményeképp „nyálcsorgató szunyába butulsz” (22). De addig jön a rózsaszín kispálya, melybe becsavarják a gyermeket, a vergődés az „unalom tornácán”, a konkáv sokszögekben repkedő légy, majd a végső stádium: a függöny. Ha az elkezd tevése, akkor kész, vége, „leépülésem immár visszafordíthatatlan” (23). Ha a firhang mintája tevét formáz, akkor szélnek szóródnak a személyes névmások, s az álom felé vezető úton egybekavarodnak a színek, szagok, tárgyak, emberek.

S most nézzük végre a szív, a test és a szerelem dolgait, hiszen a kötet egyik nagy tematikus vonulatát alkotják azon különböző helyzetek, amikor nemek és testek találkoznak, s ezen találkozásokból mindenféle érzelmek fakadnak. Egy módozatra láthatunk példát fentebb is, rózsailleségben, de mivel a test és a szív bonyolult képződmények, ezért minden konstelláció más és más. Voltaképpen igen kevés novellában nem jelenik meg ez a szál, noha nem mindegyiknek fő témája. De ahol a szerelem nincs, test ott is van. Mint ahogyan a már emlegetett *Ez kijár* című novellában. Az első farmer megvásárlásának története, a „fröccsöntött, exkluzív gyerekkor” kulisszái között. Aki a nyolcvanas években volt gyerek, az alighanem mind átesett ezen a szertartáson: farmervásárlás a lengyel/KGST piacon, ez valami nagyon menő dolog volt, legalábbis vidéken. Hősünkkel mindez külföldön történik meg, „de azt sem tudtam, mi az, hogy külföld.” (41) S aki bármely évtizedben volt kamaszlány, az egy másik beavatáson is átesik: az első menstruáción. A két első alkalom ezúttal közös időpontban történik meg: a nadrág próbálgatása közben derül fény arra, hogy mi az az iszonyatos fúrófej, mely „egyre mélyebbre mar” (43), mi az az élmény. A „vértől izmós combok” a test és a létezés egy radikálisan újfajta tapasztalatának külső nyomai, mely érzelmek fura kavalkádját szabaddítja fel: undor, rettegés, iszony, majd meglepődöttség. Innentől kezdve a dolgok haladnak a maguk útján. Az apa odaküldi a lányt a nőkhöz, „ők tudják majd, ők biztosan segítenek.” Nem segítenek persze, mert mindegyik „szégyelli ugyan, de leküzdeni nem tudja a szemében megvillanó kárörömet.” (45) Welcome to the club.

A *Reggel és a Hajrá Jolánka!* című novellák a női érzelmi-testi lét másfajta regisztereit tematizálják. Nagyjából hasonló helyzet játszódik le bennük: a férfi jön, s míg megkapja, amit akar, addig marad, és nem tovább. Majd lelép, magával viszi saját magát, a nő pedig marad és szenved, mint a kutya. Mert ő máshogy gondolta, máshogy érezte. „Itt állok, villogó kurzor.” (56) Ami a címadó novellában lejátszódik, az voltaképpen egy teljesen szokványos és banális történet. Ezért sincsenek egyénítve

a szereplők, csupán pár olyan tulajdonságra vannak redukálva, melyek az ilyesfajta helyzetek sztenderd kellékei: Jolánka „aranybogar”, „olyan volt, mint a lakmusz. Csak hozzá kellett érni és máris idomult. Színben, kellemben és hangulatban.” (83) De amit már az elején is sejteni lehetett, az a vége felé közeledve egyre határozottabb körvonalakat ölt: Jolánka hiába fogadja el, inte megadóan és mosolyogva szeretője, Kесе (rőla gyakorlatilag alig tudunk meg valamit) által diktált feltételeket, szíve szakad, „rászorítja száját a kitörni készülő kérdésekre”, befelé zokog. Hatalmas lelke megérti Kесе lelkének kínjait és gyerekkori traumáit, s azt is, hogy persze, most nem jöhet a férfi, mert a sörözés az komoly dolog, pláne férfias, meg azt is, hogy nem vállalhatja kapcsolatukat hivatalosan, „annak kötelezettségeivel, felelősségével, kínos és bénító kompromisszumaival együtt.” (87) Kесе pedig jön, ha néha olyan kedve van, s ha ott van, akkor együtt merülnek alá a gyönyörök kútjába, akkor Jolánka készsége és odaadó, nem zaklatja kínos kérdésekkel azt a drága és elfoglalt férfit. Amikor azonban elmegy, akkor megőrül hiányától, amit semmilyen kristálytisztá logikával kifundált érvrendszer nem képes semlegesíteni. A novella nagyon finoman mutatja be az érzések és állapotok lassú elmozdulását a nőben (mert a férfi nagyjából azonos marad, azonos viselkedésmintázattal) a nagy kitörésig. „Jolánka filmszakadás, szorítva szűrő légszomj. Kisugárzik a fájdalom. Jolánka szája mozdul, szaggatott vonal, elpattanó szájjár, *te baszni jársz ide?*” (91) Vége.

Mint ahogyan a *Reggelben* is hamar véget ér a nagyromantika. Nem konkrétan a történetben, hanem a tapasztalatok tanúsága szerint. A nemrég még lelkes és szenvedélyes pasi visszafordul a „szívbeli izécskéjéhez, az ő többrendbeli kicsodájához, elvégre évek kötik őket egymáshoz és igenis, a szeretet a legfontosabb dolog a világon. Na, hogy ez nekem nem jutott hamarabb eszembe. Szeretetből kirúghattam volna például a fogát...” A nő képzeletben afféle celluloid hősnőként, XXI. századi Lindaként néhány pontos rúgással elintézi a férfit, majd elegánsan lelép, „adjonisten”. Aztán (ezt nagyon szeretem) „hazamész. Jó, akkor hazatantorogsz. Oké, valahogy elvergődsz hazáig. [...] Úgy szenvedsz, mint egy kutya. Valósággal széhenvedsz. Nyáladzol, csurogysz és brühühü.” (55) A filmes látásmód és szcenírozás megidézése a sorsdöntő nagyjelenetnél egyszerű és populáris kli-sékre fordítja le a személyes fájdalmat, haragot és csalódottságot, s ezzel el is távolítja ezeket, ám úgy, hogy a távolságból még jobban rá lehet látni arra, hogy mi is történik, s ebben kinek milyen szerepe van. Így aztán duplán fájhat. Olyanná válik az egész (a nagyromantika és a karate egyaránt), mint egy film, egy unalmas, ócska forgatókönyv alapján forgatott film, melynek akár így, akár úgy pofára esés a vége meg brühühü.

Lehetett volna ezt ideologikusra is hangolni, mint ahogyan a *Gin fiztt*, vagy éppen az első menstruáció történetét is. Hogy lám, a női lét milyen testi-lelki-érzelmi kiszolgáltatottsággal jár, míg bezzeg a férfiak. Hogy azok milyen kutya. De nem csak hogy nincs ideológia, de még csak fel sem merül, és ennek én nagyon örülök. Semmi vádaskodás, semmi önsajnálát vagy nyil-

vános sebmutoztatás. Van ellenben irónia, humor, és így létrejön az a távolság, mely egyrészt a történések elfogulatlan tálalásához szükségeltetik, másrészt pedig rávilágít azon típushibákra, sztereotip helyzetekre, melyekben férfi és nő egyaránt vesztes lehet – ki rövidebb, ki hosszabb távon. Megpróbálni legalább jó képet vágni hozzá, ha már így is, úgy is beledöglük az ember.

S most ugorjunk egy nagyot, de hogy hova, arról fogalmam nincs. Hiszen az eddig szóba hozott írások egy kivétellel nagyjából egy tematikai csoportba sorolhatók. Történetek a gyerekkorból, kapcsolatokról, viccesen, lazán elmesélve még akkor is, ha fáj. S van még több ilyen, amiket eddig nem említettem, de mindenre lehetetlen kitérni. Az egy kivétel a *Kövek* című írás volt eddig szerintem, mely másfajta hangoltságban egy teljesen másfajta életről tudósít. Ha klasszifikálni kéne a novellákat, akkor a következőképpen tudnám. A már említett poétikai sajátosság, a hús és az érzékiség nyers jelenléte merész hasonlatokban és színesztéziákban artikulálódva valamennyi írásnak a védjegye, ez biztos. Tematikailag azonban már differenciáltabb a kép. Vannak a gyerektörténetek, szerelmi történetek, ld. fent. Ezeket valahogy még akkor is hajlamos vagyok egyazon blokkba rakni képzeletbeli kötetbeosztásban, ha nagyon is különböző élethelyzetek, korok és nemek jelennek meg bennük. De az első blikkre világos, hogy több közük van egymáshoz, mint a már említett *Kövek* című írásnak valamennyiükhöz, vagy hasonló dilemma merül fel *A lepke*, az *Idegenek*, az *Autopszia* kapcsán. Bár ezek egymással sem nagyon hozhatók kapcsolatba, az utóbbi szellemes sci-fi történet meg kiváltképpen kakukktójának mutatkozik. Az az érzésem, hogy van egy viszonylag nagyobb tematikailag-hangulatilag homogénebb novellacsoport, s *ehhez képest* néhány, a többihez nem illeszkedő darab. S hogy nem lett a kötet blokkokra osztva, annak valószínűleg az az oka, hogy ezek a zavarba ejtő „maradékok” (dehogy maradékok! nagyon is kiváló írások) egymással sem találnak semmiféle közös nevezőt. Így aztán minden beosztás nélkül, randomszerűen követik egymást az írások. Az olvasó pedig döntse el, hogy van-e hiányérzete a blokkos beosztást nélkülözve, vagy nincs. Én arra jutottam, hogy a tematikus tagolás nem feltétlenül jobb megoldás, de elegánsabb.

Voltaképpen az *Idegenek* is besorolható lenne a nagy többségbe, hiszen narrátora hasonló, vagy éppen ugyanaz a személy, mint akinek szerelmi bánata van. Csakhogy itt nincs vicc, nincs humor, itt egy XXI. századba átkigyózott kaskai helyzet van, mely nem csupán a Hivatalnak való emberi-női kiszolgáltatottságot viszi színre, hanem nagyon finom, de markánsan érzékelhető politikai hangoltsága is van. Azért nagyon finom, mert egyáltalán nem direkt, és más írásokhoz hasonlóan itt sincs moralizálás, felháborodás, ítékezés. Csak a tények, csak az élet. De e szempontból már maga a cím is árulkodó, hiszen a Canossa-járás tétje a letelepedési kérelem elfogadása vagy elutasítása. Oda kell figyelni, milyen ruhát vesz föl az ember, mikor be kell mennie a Hivatalba, hiszen tekintettel kell lennie arra, hogy kérelmét férfiak bírálják el, hogy meg fog izzadni, és oda fog tapadni a

műbőr ülésekhez. S míg a vallatás zajlik, átértelmeződik az embernek a saját identitásához, neméhez, országához, családjához való viszonya. Ebben a helyzetben nem lehet nyerni, teljes a kiszolgáltatottság: „Mintha a bugyimat tartotta volna a kezében. Nézttem ezt az idegent.” (142) De hogy ki is az igazán idegen? Mít is jelent idegennnek lenni, hol, mitől, és kik között lesz az valami? „Amíg én itt adom a nőt, ez engem alaposan bekent szarral. Most büzlök. Idegen a szagom.” (147) A kérelemért folyamodó egy másik ország polgára, ám azonos nemzetiségű, mégis méltatlan tortúrákon kell átmennie, és a Hivatal nagy körülményesen még arra is rá akarta venni, hogy szolgáltatson információt számára. Keni, kenegeti a már amúgy is megalázott ügyfelet; büzlük az egész helyzet, az egész ország, az egész régió.

Márpedig mint mondtuk, a kötet egyik legfontosabb érzékszerve az orr. Biztos tájékozódási eszközként szolgál, éppúgy, mint a gyomor: jelzi hol jó, hol meg nem, s mi jó, mi pedig nem. Ez nem túlságosan differenciált, cizellált tudás, de sokszor még ilyesmivel sincs tisztában az ember. Darabos Enikő kötete e tekintetben is kísérletezés: olyan élethelyzetek felvonultatása, melyekbe könnyedén beleszöppenhet az ember manapság. Hogyan jó, hol és kivel, kikkel. S kísérletezés poétikailag is, melynek eredményeképpen egy nagyon élvezetes, friss és megdöbbentően plasztikus nyelvezetet, és frappáns, ironikus-szellemes stílust kapunk. Én ennek örültem a legjobban.

Gervai András

A talált táj megtisztítása

(Kiss Noémi: *Rongyos ékszerdoboz. Utazások keleten. Magvető, 2009*)

I Kiss Noémi megint útra kelt. Galíciába és Bukovinába, Erdélybe és a Vajdaságba kalauzol el minket, egy opuszban pedig gyerekkora helyszíneit keresi fel. (A vajdasági és a gödöllői látogatást kivéve mindig busszal, s ismerős társasággal, barátokkal, s egy ízben a párjával utazik.)

Földrajzi és kulturális, antropológiai értelemben többnyire távoli vidékeket, helyeket, városokat „fedez fel”, amelyek ki-

estek az idő vagy éppenséggel a sokféle, egymást kioltó emlékek rostáján. A négy év kalandozásai, gyűjtőmunkája eredményeképpen létrejött hét írás sokféle műfajból áll össze. Az esszéisztikus elemekben gazdag szövegekbe sok ismeret, útikönyvek, helytörténeti munkák adatai, tényei is beépülnek. Kiss gondosan rögzíti

benyomásait, érzékeli a hangulatokat, az emberek rezdüléseit, de az „idegenvezetésben” nem törekszik teljességre, arra, hogy a hely összes érdekességéről, fontos látnivalójáról számot adjon, s nem fáraszt nagyívű történeti, politikai, gazdasági elemzésekkel sem. Ellenkezőleg, tudósításaiban a legfontosabb, a legmeghatározóbb elem írói szubjektuma, érdeklődése és érzékenysége.

A személyiségen átszűrt tudósításoknak, esszéisztikus élménybeszámolóknak nemcsak az utazás a főszereplője, hanem legalább annyira az idő, az emlékezés, az emlékezet. Az, ahogy a szerző a könyvekből, a még élő szemtanúk elbeszéléseiből rekonstruált és saját elképzeléseiből, esetleges prekoncepciójából összeálló képet és a valóságot szembeesíti: az idő- és emlékezet-síkokat egymásra kopírozza. A talált tájat (tárgyat) megtisztítja a mítoszoktól, s szűz szemmel rácsodálkozik a látványra, a környezetre, az emberekre és szokásaikra, a tárgyi környezetre, s a „vázjelekre”, amelyeket a múltó és mégis mozdulatlan idő karcolt a házak falára és az emberek arcára.

A tekintetekből, egy-egy szemvillanásból, elejtett szavakból, de még inkább a hallgatásból, tétova mozdulatokból, az utcai sétákból, az emberek jövés-menéséből, az épületek málló vakolatából nagy beleérző képességgel, empátiával sok mindent kiolvas. Hangulatok, apró villanások, találó képek, és ami rendkívül fontos: filozofikus elmélkedések segítségével ragadja meg a hely szellemét, lelkét.

2

Érdemes utalni arra, hogy Kiss korábbi írásainak, szövegeinek – két novelláskötetének – egyik legállandóbb motívuma, témája az utazás (képzeltbeli vagy nagyon is valóságos tájakon) és az emlékezés. A *Tájgyakorlat* novelláiról Horváth Györgyi azt írta a Literán, hogy azok félig fikatív, félig valóságos közép-európai tájakról, tér- és időbeli utazásokról, élet- és tájtörténetekről szólnak, de a szerző belső, szubjektív szűrőjén átszűrve, líraian, bölcséleti átgondoltsággal. Műfajuk az útirajz, a bédekker, az úti- napló, de a gondolati tájköltészet, a szerelmi vallomás, a család-történet és a műfajul megjelölt esszé is. A második kötet, a *Trans* – véli Erős Kinga az Irodalmi Jelenben – úgy is olvasható, mint utazás szerepből szerepbe, helyszínről helyszínre. S Margócsy István is úgy gondolja (Élet és Irodalom, 2006. november 10.), hogy a könyv továbbviszi az idegenség, az identitás, a másság problémáját, az utazás motívumát, s gazdag metaforákban beszél az emlékezéséről.

3

A *Rongyos ékszerdoboz* alighanem legizgalmasabb, legösszettebb darabjai – amelyek leginkább mutatják Kiss írói, gondolkodói erőit, színes, eleven fantáziáját, érzékletes leírásait, találó hasonlatait, nyelvi kifejezőerejét – a bukovinai és galíciai „mélyfúrások”. Kiss avatott és érzékeny kalauzként ennek az elszűnyedt világának sokféle arcát, karakterét megrajzolja. A két régió sokféle jelentéstartalmat hordoz, s mint a hiány, a pusztulás metaforája jelenik meg.

A soknemzetiségű, multikulturális Kelet-Galícia Lengyelország első felosztásakor, 1772-ben lett a Monarchia része, legnagyobb tartománya. Az alig tízezer négyzetkilométeres, Luxemburg nagyságú Bukovinát két évvel később – a török uralom alóli felszabadulását követően – szállták meg az osztrákok; 1849-ig államigazgatásilag Galíciához tartozott, ekkortól azonban nagyhercegség és önálló tartomány. Kelet-Galícia és Bukovina egyaránt a végeken feküdt, nemcsak a birodalom legtávolabbi, de legelmaradottabb tartományai is voltak. Kelet-Galícia pedig valóságos mocsara a rendőrségi, bírósági önkénynek, korrupciónak, megvesztegetésnek, kegyetlenségnek. (Szellemi klímája talán éppen ezért kiemelkedésre és elszakadásra ösztönöz; itt született többek között Joseph Roth, Bruno Schulz, Manes Sperber, s a Nobel-díjas S. J. Agnon is.) Ma Bukovina egy része Romániához, a másik Ukrajnához, Kelet-Galícia pedig Lengyelországhoz és Ukrajnához tartozik.

Talán nem véletlen, hogy a kötet – megadva alaphangját – a *Bukó* – *Csoportos utazással* indul, amely korábban szerepelt a *Tájgyakorlatok* című novelláskötetben is. Ez egyben bizonyosság arra, hogy Kiss esszéi, útirajzai gazdagok fikciós elemekben, eszközökben – vagy fordítva: novellái (gyakran) útirajzként, tájleírásaként is olvashatók. Mindenesetre Kiss folyamatosan változtatja, keveri a műfajokat.

Kiss Bukovina iránti kitüntetett figyelmét bizonyítja az is, hogy két novelláskötete között monográfiát publikált a tartomány híres szülöttjéről, Paul Celanról (*Határhelyzetek*), amelyben a költő pályája indíttatása, gyökerei mellett gazdag képet rajzol a bukovinai irodalomról is.

A szerző számára már a múltba – vagy az arra emlékeztető jelenbe – való alászállás is próbatételt jelent. „Bukovina jelentős szellemi és testi erőt igényel az utazótól, sőt a lelkét is igencsak igénybe veszi.” (6) Ez a világ inkább hangulat, mint beszéd vagy nyelv, itt senki nem mondja ki, mije fáj, mindenkinek valami nagy és titkos baja van. Leginkább hallgatni szeretnek az emberek, akkor is, ha beszélnek. Bukovinában nincs cél és nem is lehet elérni azt. Kitzúzni sem lehet, és tervezni sem. Tilos a jövő. A bukovinaiakat a „feleslegességbe való vágytalan beletörődés” jellemzi. (66)

Következő látogatásán (*Nem egyenes, görbe és sárga* – *Csernovic*) a szerző Bukovina egykori fővárosát – Celan szülőhelyét – keresi fel, amely ma is a régió központja, igazi metropolisz. Különös hely lehetett: Martin Pollack osztrák újságíró, író nemrég magyarul is megjelent *Galícia* című könyvéből tudhatjuk, hogy a 80 ezer lakosú városban 1900 körül például az utcákon konflis, I., II. osztályú villamoskocsik közlekedtek, a kereskedők nagy része pedig a három nagy piac ellenére kávéházakban és büfékben üzletelt, tőzsdézett. Az újságíróknak és művészeknek több kávéházuk is volt; a Kaiser Cafében például 160 európai napilap várta a vendégeket. A Kiss által idézett Gregor von Rezzori azonban mindezt csak a civilizáció látszatának, a helyet pedig céltalannak és értelmetlennek nevezi.

Kiss az egykori „Kis-Bécs” gyönyörűnek, romosnak és büdösnek, törekvőnek, elmaradottnak és jámbornak látja. Mintha

száz évet repültünk volna vissza az időben, ismeretlen és megismerhetetlen terepen járunk. Száz év alatt a lakosság is teljesen megváltozott. Kiss úgy véli, ilyen nagy változáson Európa egyetlen városa sem ment át.

Lembergben (Lvov), Galícia egykori fővárosában – amelyet szintén neveztek „Kis-Bécsnek” – az író még drámaibb és radikálisabb változásokat tapasztal. (*Rongyos ékszerdoboz* – *Lemberg*) Az egykor rutén (ukrán), örmény, lengyel, magyar, német, zsidó, majd szovjet város, ma egyszerűen csak ukrán. „Száz év elteltével kicserélték a lakosságot, lecserélték a vezető nemzetet, átépítették a külvárosi ligeteket, iparosították a területeket, megváltoztatták a nyelvet, helyesebben nyelveket, némelyik megszűnt; eltörölték a szabályokat, helyettük új szabályokat hoztak, otthontalanná és nincstelenné tették az embereket.” (83)

Lvov – Ukrajna mai kulturális központja – sok mindent megőrzött nagyságából, szépségéből. Egyszerre pazar és szürke, szmogos, új, csillámló és romos világú, rongyos és kopott szépségű. Piactere a világ legszebbjei közé tartozik. Az évszázadok során állandóan izgága fejlődésben volt, mert a különféle kultúrák folyton váltották egymást, s e cserék kontúrjai ma is jól látszanak. Kiss „érezkeli” is a házak falára montírozott több stílust és elnyomást, a kevert, gyöttrő és kacagós éveket.

4

A leépülés, pusztulás, a retrográd tendenciák ellenében egy – igaz, felemás – sikertörténet is akad. A *Néprenoválás* – *Szászföld* című írásban Kiss a szászok nyomába ered, akiket a Ceaușescu-érában az NSZK „kivásárolt”. Út közben az erdélyi falvakban, városokban szegénység, munkanélküliség, sorsára hagyott gyártelep, bezárt vasércbánya, a szocializmusból örökölt jellegtelen, csúnya panelházak, betonmonstrumok, poros utcák fogadják. Szászföldön, Nagyszebenben azonban csoda történt: itt minden épül, szépül, a házak és az óváros visszanyerik régi arcukat. „Úgy járja át a német szellem a várost, mint viharban huzat a szobát.” (49) Megkezdődött a „néprenoválás”. A város különböző foglalkozású és nemzetiségű lakói, de legfőképpen a románok pár perc alatt egyként identitást váltottak. A lelkük – ahogy Kiss fogalmaz – szász lett. Ez nyilván másfajta munkamorált, kulturális és magatartási mintákat, gondolkodási sémákat jelent és kíván meg.

Kiss nem ítélkezik, de éppúgy megvan a véleménye a pénz diktatúrájáról, az identitás feladásáról, mint a mindenáron való egyhelyben maradásról, amely ráadásul érvként a tradíciókra, a szokásokra hivatkozik. Nem hisz a közhely-„igazságokban”, az olyanokban, mint például hogy a magyarok összetartanak: ennek éppen az ellenkezőjét tapasztalja még utastársai között is. Előítéleteinket, magyarkodós nemzetsztereotípiáinkat is megcsipkedi, ironikusan láttatja és kommentálja. „Romániában utazni konjunktúra. Sűrű programunk van, mert rohamléptékű a fejlődés, amit meg kell figyelni, számunkra mégis inkább egy vesszőfutáshoz hasonlítható, csak állunk és nézünk, nyomorunk saját lelkünk terhétől, nem tudunk igazán feloldódni,

mert folyton valami hazugságot sejtünk.” (27) Elcsodálkozik azon is, hogy a románok – mint valami csodafegyverben – rendkívül bíznak az Unióban, s ez szimbólumokban és szavakban is megnyilvánul.

A *Fickók* – *Erdély* című írásában a szerző a Maros megyei mezőségi kis település, Fickó mindennapjait, a régi életforma lassú erodálódásának folyamatát villantja fel. Vége a 35 éves tradíciónak: a közelmúltban négy román férfi is a falubeliek között talált magának párta, de jönnek Budapestről is, s a „gyüttmentek” között egy német is akad. A „poros szellemű” falu lakóinak nagy része összefog a rájuk leselkedő „veszedelem”, a beházasodni akarók ellen. Nem adják el házaikat, lányaikat pedig fiúruhába öltöztetik és bújtatják.

5

A kötet eddig még nem említett két írása kicsit, vagy nem is olyan kicsit elüt a többitől: személyesebb jellegű, sokkal inkább novellaként, mintsem úti beszámolóként olvasható.

Az *angol iskola* – *Emlékpánalek* címűben Kiss gyerekkora gödöllői helyszíneit keresi fel: szülőházát, a négytantermes elemi iskolát, ahol nagymamája tanított, s az angol elemekből, s végül angol szerelők segítségével felépült, harminc év múlva is változatlan, csak már kissé lerobbant, tágasabb paneliskolát. A novella középpontjában a nagymama alakja áll, Kiss az ő ellentmondásos személyiségét, haldoklása, kórházi kezelése nyomorúságos körülményeit rakja össze az emlékezet cserepeiből. Az *angol iskola* nemcsak kelet-európai helyszíne okán rokon a kötet többi írásával, hanem mert fő témája az emlékezet sajátos, torzító működése, a küzdelem az idővel, s emlékeinkkel, hogy a múlt felidézhető, megfogható, rekonstruálható legyen. Nagymamája több évtizedes tanítónői jelenlétének csak nehezen találja nyomát egykori munkahelyén, s saját emlékezetében akkor is csalódnia kell, amikor a tudatában gyerekkori édenként megőrzött szülőházával szembeesül.

A *Geográfiai ficam*. *Zomborból Szabadkára* című írásban annak a néhány kalandos napnak a krónikáját meséli el, amikor Pesten élő, vajdasági barátnőjével annak szülőhelyére, Zomborba, s a környékére, Szabadkára, Palicsra látogattak. A szexualitás – mint a szerző novelláiban – ezúttal is nagy szerephez jut, két, majd három hősnőnkre ragadnak a férfiak, s még két erőszakos kérőjük is akad. Az írásnak sodró a lendülete, erős az atmoszférája, de útirajzként nem igazán érdekes. Az elmúlt évek polgárháborús pusztításának még mindig látható nyomai inkább csak kulisszaként szolgálnak a történethez. A magyar sajtót hosszú időn át elöntötték a jobb-rosszabb beszámolók, tudósítások a volt jugoszláv tagköztársaságok háborúiról, kegyetlen gyilkosságokról, begyógyíthatatlan lelki sebekről. Ezekhez képest Kiss nem tud semmi újat, eredetit hozzátenni. Csak ilyen – valljuk be, kissé közhelyes – mondatokra futja: Szabadkán a főtéren „Ott van a [...] szakadás, a szagok, a rom, a bűz a csata után. [...] A hullákat nem lehet az egyik pillanatról a másikra eltakarítani, ezért ott fekszenek még mindig az utcán, test nélkül.” (134)

Ebben a kontextusban is akad – mint a könyvben máshol is, szerencsére ritkán – nem igazán értelmezhető, mély értelműnek szánt filozofikus gondolat: „Itt születik az élet, Bácskában fogan Európa, és sárból van.” (148)

6

A könyv kulcsfogalmai: a változatlanság és változtathatatlanság, a tétlenség és tehetetlenség, a beletörődés, az unalom, a leépzülés, a homogenizálódás (a nemzeti, kulturális sokszínűség megszűnése, népek, népcsoportok, kultúrák eltűnése a térképről). Kiss nem egyszerűen csak kiválaszt magának néhány izgalmas, beszédes tájat és várost, s azok lakóit és kultúráját, de mindennek apropóján sok mindent elmond, még többet megsejtet a kelet-európai lét lényegéből, egy részben eltűnt kelet-európai világról, az évszázados megpróbáltatásokat elszenvedő kisember és világa mozgástörvényeiről, a szabályok, törvények átmenetiségéről, arról, hogy honnan jöttünk és hova megyünk, hol tartunk.

A cegőtelki lelkész figyelmezteti őt az 1999-ben emelt, tíz méter magas kőoszlop, a Cserhalom-emlékmű megmászásának fontosságára, de ő az intellektus nélkül is jól tudja, hogy a jelen nem érthető meg a múlt nélkül. Társával együtt mégsem tart a többiekkel „[...] nincs kedvünk harcolni. Felküzdeni magunkat a hegyre, aztán nézni a hatalmas követ, meg az az igazság, hogy a múlthoz sincs kedvünk.” (176)

Ez persze nem igaz: hiszen könyve nagyrészt éppen erről a múlttól szól.

Kiss állítja, Lemberget csak úgy lehet csodálni, mint egy ékszeres dobozt a női budoárban: „Csak lassan illik kinyitni, nézegetni, úgy, hogy a rejtély maradjon, és a nyitogatás célja is titkos legyen.” (82) S szerzőnk így tesz az összes „keze ügyébe” akadó kincsével: távoli városokkal, településekkel, elátkozott, elfeledett tájakkal, helyekkel. Lassan forgatja, nézegeti, részben le is írja őket, „lefényképezi”, az emlékezet villanófényével egy pillanatra megvilágítja őket, hogy aztán a titkukat részben megfejtetlenül hagyja, vagy azt az olvasóra bízta.

Szegő János

Hűlt helyek és forró nyomok

(Kiss Noémi: *Rongyos ékszerdoboz. Utazások keleten. Magvető, 2009*)

Kiss Noémi narratív esszéisztikája továbbra is út közben van ott-hon.

Harmadik kötete, a *Rongyos ékszerdoboz* némiképpen az első két könyv szintézise. (Voltaképpen ez Kiss Noémi negyedik kötete a 2003-ban megjelent Paul Celan költészetéről és magyar

receptiójáról szóló monográfiájával, a *Határhelyzetekkel* együtt.) A *Tájgyakorlatok* (2003) esszéprózáit okosan és érzékletesen kitágított szövegtérben helyezte el, úgy, hogy az egész kötet főmotívuma a részek és részletek közötti utazás volt. A néhol intellektuálisan absztrakt, másutt pedig pőrén húsbavágó mondatok a saját és az idegen, az ismerős és az ismeretlen, a múlt és a jelen, valamint Közép-Kelet-Európa különböző tájait járta nem is annyira végig, mint inkább körbe-körbe. A második kötet, a *Trans* az átlépés módozatait és következményeit demonstrálta. Ennek az átlépésnek poétikai módja a műfajváltás volt, az esszé irányából továbblépés az elbeszélés irányába; kritikai következménye pedig valamifajta nehezen körülírható hiányérzet, mely talán abból fakadt, hogy a novellák mélyszerkezetében az esszéisztikusság vagy éppen a szociografikusság, a kulturális utalások hálója, a vendégszövegek jelenléte reflektálatlan maradt. Ezen az íven szemlélve az új kötet visszatérés és újraindulás egyszerre.

A *Rongyos ékszerdoboz* alcíme és műfaja szerint *utazások keleten*. Csakhogy ez a kelet mintha itt lenne valahol közepen, vagy legalábbis *a közép közelében*. Érdemes darabjaira szedni ezt a rongyos ékszerdobozt, ugyanis a címben rejlő feszültség adja az egész kötet lendületét. A rongyos, némileg leegyszerűsítve, a perifériatérre jelöli, azt, hogy a helyek, ahová ellátogatunk, Európa peremén található: Bukovina, Lemberg, Szászföld, Vajdaság. Ugyanakkor a történelemben volt egy-egy kitüntetett pillanat, amikor ezek a provinciális vidékek kulturális régióközpontokká váltak. Ha ezt a két tagot összekapcsoljuk, akkor azt is mondhatjuk, hogy utazásunk során a periféria centruma kerül a középpontba. Ezt az egyik útirajz mottójává tett hajdani apróhirdetés frappánsan érzékelteti: „Ha átszállás nélkül akar utazni New-Yorkba, Kanadába, Dél-Afrikába, La-Platába és Kelet-Ázsiába, keresse fel Bukovina utazási irodáját. Csernovic, Herrengasse 16.” (51) A százegynéhány éves reklámszövegnek ma a fordítottja igaz: nagyon sok átszállással lehet eljutni Csernovicba. És még több átszállással lehet eljönni onnan. A visszaút végeredménye a múlt és a jelen összetorlódása: „a múlt kerül át a jelenbe, az emlékezet tájait keressük fel. Csak úgy tűnik, mintha előre haladnánk, de valójában visszafelé megyünk.” (8) Ennek variánsa a következő szöveghely: „Múlt tényleg van mindenhol, de itt mindenhol csak a múlt volt látható, jövővel sehol nem találkoztunk.” (21) A Bukovinából elszármazhassanak) író, Gregor von Rezzori pedig „a civilizáció látogatásának” nevezi szülőföldjét. Tehát ezeket az egyszerre nagyon is valóságos, brutálisan valóságos, másrészt viszont virtuális, egykorvolt vidékeket sok minden rokonítja egymással: „Kelet-Európában aligha akad izgalmasabb a hűlt helyeknél.” (41) Kiss Noémi elbeszélői optikája ezeken a hűlt helyeken keresi a forró nyomokat. Mindezt Pilinszkyre emlékeztető frazeológiával így sommázza a szerző: „A történelem átvérzi a táj szövetét, elfolyik, szétárad, leszivárog.” (15) (Itt most nincs lehetőség eltöprengeni azon, hogy ennek a táj-metáforának és az *anyaföld* kifejezésnek milyen közös lélektani kontextusai lehetnek.)

Az útirajz-füzér műfajának legnagyobb kockázata, hogy a különböző vidékek kísértetiesen elkezdnek hasonlítani egymásra. Ezt a jelenséget szellemesen a változás állandóságának nevezi a szerző egy helyütt. Például olykor szó szerint, minden egyes kirándulásakor a zsidóság hiányjelenlétébe botlik. Abba, hogy itt egykoron éltek, most pedig már nincsenek sehol. Illetve nagyon is jelen vannak a permanens, elmondhatatlan hiány formájában. További azonosságot teremt a szövegek között, hogy mind-egyik útirajzból kivethető az elbeszélő profilja is. Ez a jelenlét hol marginális, hol pedig számottevőbb. Visszatérő motívum, hogy felidézi az utazás első lépéseit, ahogyan elindul Miskolcra az antropológia szakosok külön csoportja a jól bejárattott alpesi busszal; a társaságot egy bizonyos DJ Zöld többször színesíti, mintha szerepeltetése adna keretet a könyvnek, az első és az utolsó út során találkozunk vele. De találkozhatunk az elbeszélő léttársával, T.-vel is, aki hol elkíséri utazó párját, hol pedig otthonukban várja őt a túra végén. Nem az a kérdés, hogy ott volt-e T., vagy sem, hanem hogy milyen funkciója van ezeknek a referenciapontoknak. Ezen a ponton mintha összekeverednének a műfaji kódok. A szövegek nagy része ugyanis nem akar útinapló, stíluszerűen: mezei útinapló lenni, a referenciasatírozások ellenpontjaként gyakran él az elbizonytalanítás, a lebegtetés, magyaráz a fikció eszközeivel. Ezek a fikciós ficamok, vagy fikciós fikciók (a ficam és a fickó a könyv két kulcsszava) van, ahol fokozzák az olvasói figyelmet, máshol pedig inkább zavaróan hat, mintha egy helyben topogna a szöveg, a referencia-fikció húzd meg-ereszd meg játéka miatt. (Legalábbis e sorok írója így olvasta ezeket a szöveghelyeket.) Pár helyen vendégszövegekkel is találkozhatunk. Ezek az idézetek nagyon arányosan vannak elhelyezve, Kiss Noémi nem viszi őket túlzásba, egyáltalán nem kérkedik velük. Nem illusztrálásra, hanem demonstrálásra használja az idézeteket, például Paul Celan egyik strófáját. Másutt pedig Celan eredeti nevét (Antschel) rejti el a szövegben.

A leírás nehézségeire Kiss Noémi a kötet legelején reflektál. A *Bukó* című nyitószövegben, mely a *Tájgyakorlatok*ból vándorolt át ide, a táj leírhatatlanságát így írja le: „A tájban kizárólag bukolika van, az pedig leírhatatlan, mert Bukó inkább egy hangulat, mint beszéd vagy nyelv, itt senki sem mondja ki, mije fáj, mindenkinek valami nagy és titkos baja van. Leginkább hallgatni szeretnek itt az emberek, akkor is, ha beszélnek.” (10) Mondhatjuk úgy is, hogy a némaság ezeken a végvidékeken tájnyelvi jelenség, persze a végvidékek kifejezésben van valami következetlenül negatív, hiszen a szövegek ezekről a végekről tudnak nyitni. A néma tájak megszólaltatása összetett probléma. Egyfelől konkrét nyelvi kérdés, hiszen ezeken a területeken a nyelvváltások, a nyelvelhagyások állandóak. Nemcsak az emberek tűntek el ezekről a vidékekről, hanem a nyelveik is. Máshol pedig már csak egy-egy ember beszél az adott nyelvet. Ha pedig már meg lehet számolni, akár egy kézen is, hogy hányan beszélnek egy nyelvet, akkor annak a nyelvnek sajnos nemcsak a beszélői, hanem az órái is meg vannak számlálva. Ebből a szociolingvisztikai-dialektológiai nézőpontból különösen izgal-

mas, hogy a német nyelv, mint lesüllyedt kultúrjav (*noch da zu: gesunkenes Kulturgut*), mint eltűnt vagy feltjaiban megmaradt nyelv mennyire meghatározta ennek a régióknak a kultúráját. A germanista Kiss Noémi ezeket a nyelvi változásokat precízen rögzíti. De a nyelvi kérdésnek van egy egzisztenciális vetülete is. Halottak földjein, *Waste Landen*, vagy pedig önmagukba, zárványlétük tudatába zárkózott néma emberek között járunk.

Kiss Noémi tag kultúrafogalommal dolgozik. A *Rongyos ékszerdoboz* alighanem legnagyobb vállalása, hogy a természet és a kultúra, más hangszerelésben a létezés és a történelem egymásra permanensen ható, egymást alakító, átrendező erőtereit konok kíváncsisággal vizsgálja. Ételektől és italoktól az építészetten át az öltözködésig minden olyan diskurzus izgatja a szerzőt, ami az adott tájról elmond valamit. A Szászföldet bemutató szöveg (*Néprenoválás*) például a térségben megfigyelhető identitásváltás mozzanatát vizsgálja. Az ott élők örömmel fedezik fel magukban a szászt. De azt sem hagyja szó nélkül, hogy mennyien hagyják el félkész vagy kész házaikat, hogy máshol próbáljanak szerencsét. Ezek a kettős folyamatok, a generációs különbségek, az akcelerációs változások, a férfi és nő közti viszonyrendszerek, a könyvben olvasható néprajzi terminussal: a párhuzamos különidejűségek lesznek a legizgalmasabbak. Így például az a feloldhatatlan paradoxon is az eszébe jut az olvasónak, aki együtt utazik az elbeszélővel, hogy ezek a régiók egyszerre hirdetik a multikulturalizmus, a többvallásúság, a különböző etnikumok egymás mellett élésének a sikerét, és ugyanannak a teljes, totális kudarcát. Siker, hiszen Lembergben „az egész lengyel birodalom összes nyelve és vallása megvolt. [sic!] Lengyel, német és itáliai katolikusok, rutén, görög és bolgár óhitűek, protestáns skótok, mohamedánok és zsidók éltek együtt.” (97) És totális, teljes kudarc, hiszen „hol vannak? Hová vitték őket? Kik vannak helyettük? Zsidók is laktak, ők sincsenek. Örmények, osztrákok, skótok és olaszok is. Hiányoznak. Máshol vannak, elmentek. A föld alatt? Részben. Nem tudni. Igen, ott.” (76) De azért az elbeszélő fürkésző tekintete észreveszi a multikulti új, még gyerekcipőben járó formáit. Például a Lembergben éttermet vezető libanoni falafelest. Ezen a környéken találkozunk a világ legrondább nőjével. A csúfságnak ez a gazdag esztétikai leírása *Trans* világát és stílusát idézi.

Hogy a kötet szerkezete igazán flexibilis és erős legyen, Kiss Noémi kettő darab ellenpontot is elhelyezett benne. Az egyik *Az angol iskola*. Az iskola azért angol, mert az iskola darabjait Nagy-Britanniában készítették, Magyarországon már csak össze kellett őket szerelni. Innen érthető az alcím kétértelműsége: *Emléktáblák*. Ezek a panelek emlékeztetik az elbeszélőt halott nagyanyjára, pontosabban nagyanyja halálára. Itt az utazás belső természetű, a hangsúly pedig az időn van. Felkavaróan intim, de közben szemérmesen adagolt, megrázóan őszinte szöveg ez.

A *Geográfiai ficam* című úti beszámólót szintén a személyesség hatványozottsága különbözteti meg a többi írástól. A Zombor és Szabadka közti vidékeken játszódó darab verbálisabb, közvetlenebb, mint a többi. Ennek a történetnek két szereplője van. Az elbeszélő és barátnöje, a Vajdaságban született műfor-